
ПРО ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗМІНИ В РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОДНІСТРОВСЬКОГО РЕГІОНУ В VII ст. до н. е.

Г. І. Смирнова

Риси скіфських поховальних пам'яток Наддністрянщини, з одного боку, споріднюють їх зі світом скіфських культур, з іншого — відбивають процес взаємодії прийшлого скіфського (іранського) та місцевого (чорноліського та голіградського) населення. Уточнюється дата появи скіфів на цій території в бік її подання на 50—60 років.

Дослідження на Середньому Дністрі 70—80-х рр. дозволили внести істотні доповнення й корективи до характеристики західноподільської групи пам'яток скіфського часу та уточнити питання про джерела її формування. У світлі наших розкопок курганных могильників поблизу с. Долиняни та Перебиківці на правому березі Дністра стала очевидною єдність скіфської культури Західного Поділля та Буковини. Розкопки цих курганів, де вперше для Середнього Подністров'я вдалося детально вивчити характер та планування підкурганных споруд, дали можливість внести істотні зміни в існуючі уявлення про характер поховальних споруд у курганах Західного Поділля та частково їх реконструювати¹. Це уявлення, що поділялося до початку 70-х рр. усіма скіфологами, склалось у Т. Сулімірського на підставі розкопок курганів, що провадилися ще в 20—30-ті рр.². Методично ці розкопки були досить недосконалими.

На прикладі перебіківських та долинянських пам'яток нині можна впевнено говорити, що більшість поховань Західного Поділля та середньодністровського Правобережжя здійснено в дерев'яних чи то перекритих деревом чотирикутних камерах на стовповому каркасі з обшитими деревом стінами (рис. 1). При влаштуванні могил широко використовували й камінь, наприклад, для фундаменту камери, спорудження огорожі — кромлеху — та самого насипу³. Дерев'яні камери споруджували і в глибоких ямах, і на рівні стародавньої поверхні. Вони були сімейними усипальницями, де звичай інгумації частіше у випростаному, рідше в скорченому стані поєднується з кремациєю. Однак трупоспалення переважають.

У багатьох курганах зафіксовано сліди великих вогнищ у вигляді шару перепаленої глини та обвугленого дерев'яних конструкцій, що утворилися від згорання дерев'яних камер. Цей вогняний ритуал передував спорудженню насипу з каменів та землі над дерев'яним склепом.

Середньодністровські поховальні пам'ятки скіфського часу істотно відрізняються від попередніх — чорноліських, не кажучи вже про голіградські, репрезентовані в Подністров'ї плоскими урновими некрополями⁴.

Характерні риси поховального звичаю пізньої чорноліської культури, носії якої мешкали на Середньому Дністрі поруч з голіградцями, можна продемонструвати на прикладі курганного могильника поблизу с. Лука Врублівецька (рис. 2). Чорнолісці не споруджували дерев'яних стовпових гробниць. Під одним кам'яним насипом масмо кілька різних за характером могил: кам'яні вимостки поєднуються з похованнями в невеликих округлих або прямокутних ямах, обкладених камінням, або з кам'яними ящиками. Переважають поховання в скорченому стані, нерідко парні або групові — послідовно поховані в одній могилі. Інколи зустрічаються поховання перепалених кісток в урнах⁵. У похованнях, окрім типового для пізнього Чорнолісся посуду, зустрічаються дрібні прикраси з бронзи (браслети, шпильки), залізні ножі та вудила певного типу, кам'яні циліндричні молотки (рис. 2)⁶.

Думаю, не треба додаткових коментарів для доказу змін, що відбулися в

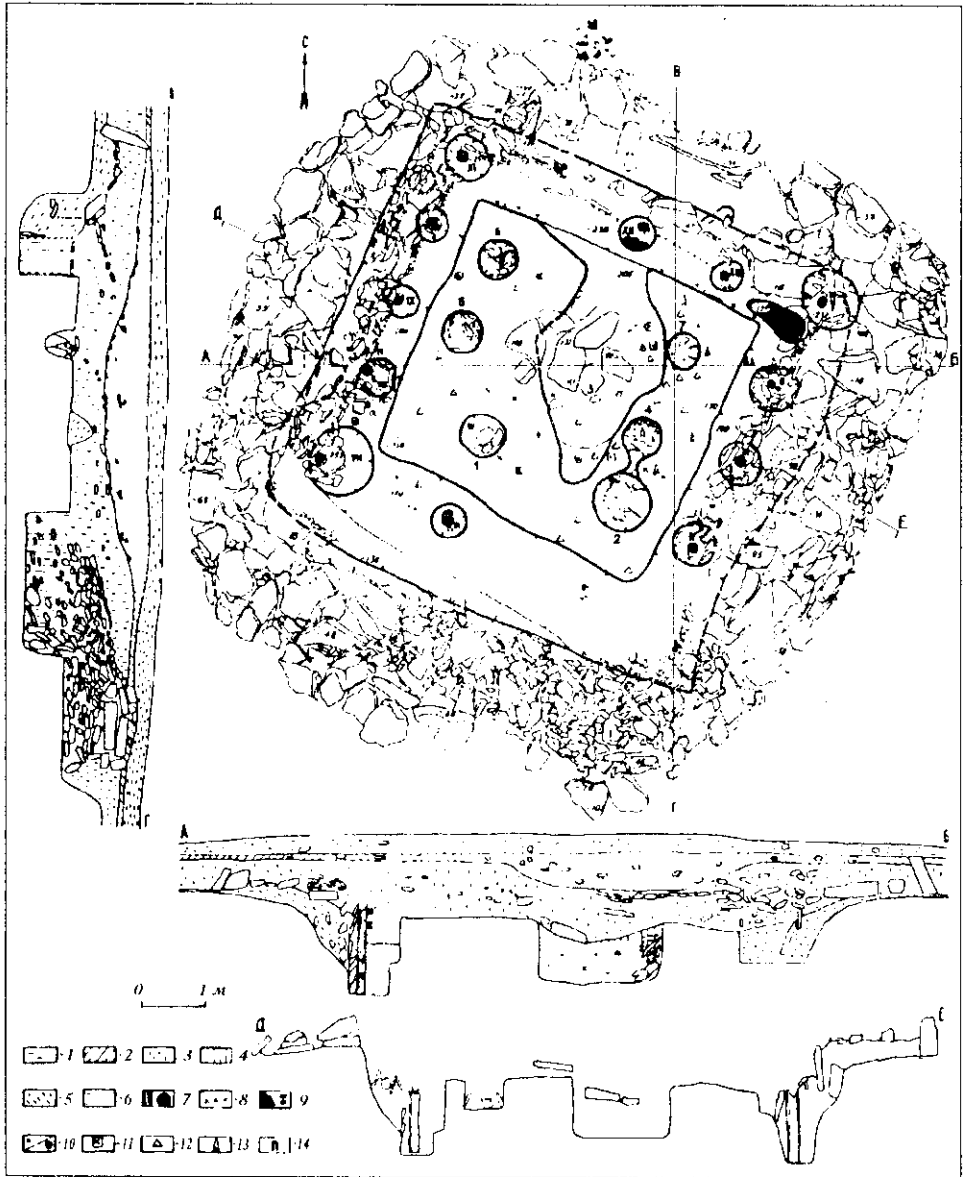
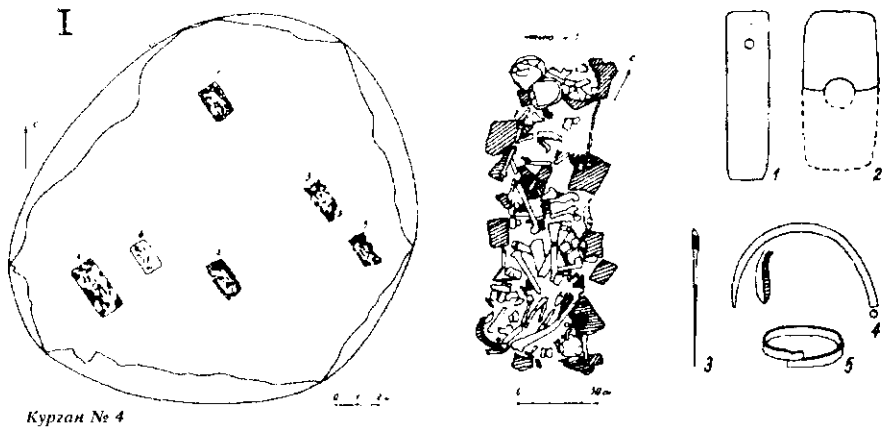

Рис. 1. План кургану № 2 поблизу с. Долиняни. 1 — орний шар; 2 — чорнозем; 3 — темний суглинок; 4 — заповнення могил; 5 — викид; 6 — перегітій; 7 — дерево; 8 — сліди дерева; 9 — вугілля; 10 — кістки людини та перепалені кістки; 11 — кістки тварин; 12 — уламки посудин; 13 — вістря до стріл; 14 — платівки від панциря.

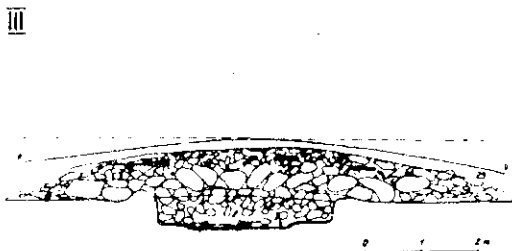
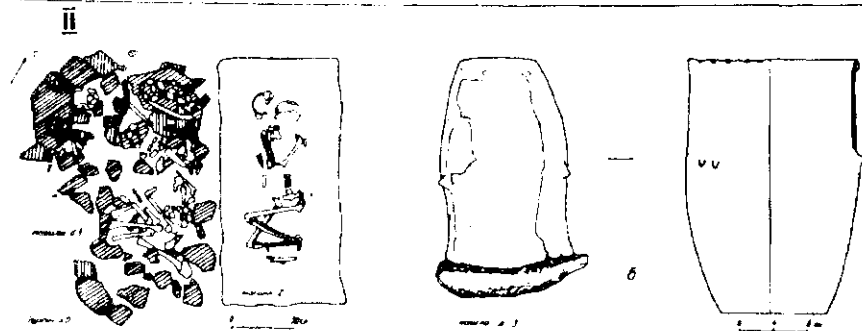
поховальному звичаї середньодністровського населення в ранньоскіфській час: дерев'яні стовпові камери та багато рис поховального звичаю не є місцевими на Середньому Дністрі.

Завдяки новим відкриттям на Дністрі та внесеним на цьому ґрунті корективам до характеристики поховальних споруд Західного Поділля, виявилась їх схожість зі скіфськими дерев'яними гробницями з курганів Середнього Дніпра та далеких східних регіонів — понизь Сирдар'ї, Східного Казахстану, Алтаю. Разом з цим з'явилися і додаткові й досить вагомні докази на користь схожості поховального звичаю населення Середнього Подністров'я та східного регіону лісостепової Скіфії, яка раніше усіма скіфологами, що спиралися на публікацію Т. Сулімірського, заперечувалась.

Новації в середньодністровській скіфській культурі, що спостерігалися раніше лише за речовим інвентарем, який характеризувався скіфськими типа-

Курган № 4

Курган № 1

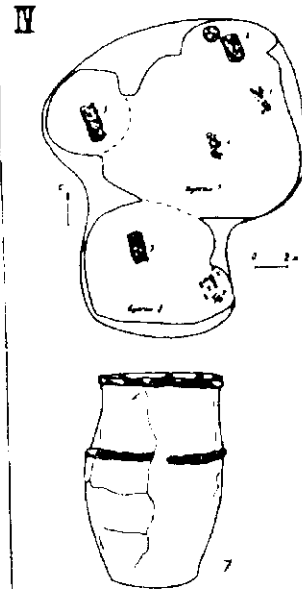
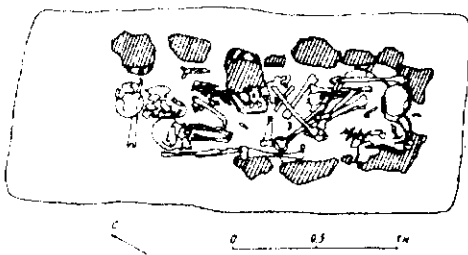

Рис. 2. Плани курганів (№ 1, 4) та окремих поховань в курганах поблизу с. Лука Врублівецька.

ми зброї, кінського вбрання та предметами в «звіриному» стилі, дозволили мені, слідом за О. І. Тереножкіним, визнати присутність скіфського компоненту в культурі Західного Поділля та Середнього Подністров'я, як і в Середньому Подніпров'ї. У вузловій доповіді на Другій конференції з питань скіфо-сарматської археології О. І. Тереножкін відніс до числа скіфських східних привнесень в культуру Середнього Подніпров'я не лише скіфську триаду,

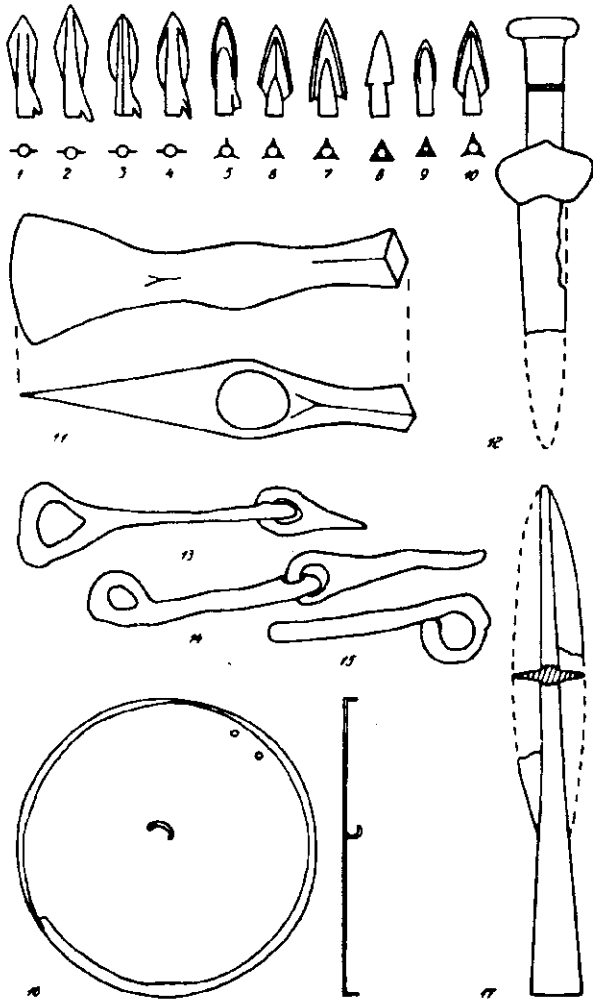

Рис. 3. Знахідки з кургану № 1 поблизу с. Ленківці.

тинських, відтіснивши в деяких районах населення гаваголіградської культури, яка звичайно вплинула на формування чорноліської⁹. Внаслідок трансформації двох місцевих культур — чорноліської та голіградської — та нашарувань скіфської культури склалась у межах лісостепової скіфської культури західноподільська локальна група пам'яток. Про скіфський внесок сказано вище — це основні риси поховального звичаю та всі елементи скіфської тріади. До місцевих складових частин належить глиняний посуд, що є подальшим розвитком голіградського та чорноліського при переважанні типів та форм останнього. Багато знярядь праці, прикраси й побутові речі продовжують місцеві традиції. Деякі риси поховального звичаю — широке застосування каміння в поховальних конструкціях, певний відсоток поховань у скорченому стані — збереглися від чорноліського часу. Звичай кремації з наступним похованням праху в урнах, відомий у скіфській культурі Подністрів'я, — місцева ознака поховального звичаю, типова для культур Гава-Голігради та зустрічається і в Чорноліссі.

Виходячи з компонентів, що відбивають культуру Середнього Подністрів'я, та враховуючи велике значення східного, іранського, внеску, яким у першу чергу є поховальний звичай та поховальні камери, можна думати, що серед пришельців переважали чоловіки — воїни-кіннотники, що прийшли в Лісостеп без жінок і дітей. Шлюби з місцевими жінками, створення сім'ї позначилися на змішаному характері поховальних звичаїв у межах однієї мо-

а й поховальний звичай разом з поховальними спорудами⁷. Тоді одні погодилися з цим, інші — ні⁸.

Постановка питання про немісцевий характер дерев'яних стовпових гробниць та поховального звичаю в скіфському Лісостепу мені здавалася цілком вірною, а аргументація О. І. Тереножкіна, побудована на зіставленні курганних склепів Середнього Подніпрів'я з поховальними спорудами скіфського часу в курганах Алтаю, Східного Казахстану, понизь Сирдар'ї та інших областей Євразії цілком слушною. Середнє Подністрів'я виявилось західним рубезжем масового поширення стовпових гробниць, та є всі підстави, спираючись на їх схожість з середньодніпровськими та східнішими, вважати їх скіфським (іранським) компонентом в культурі північно-західної Скіфії.

Скіфські старожитності Середнього Подністрів'я, які відносять до західноподільської групи, з'являються на Дністрі на місці чорнолісько-жаботинських.

гили, що була сімсайною успальницею. В одній гробниці, особливо з числа великих та найбагатших, зафіксовано поховання спаленого праху в урні, поховання чоловіків-воїнів з багатим набором озброєння та кінської вузди, а також дітей у скорченому стані.

Скіфські пам'ятки з'являються в басейні Середнього Дністра не на початку VI ст. до н. е., як це вважалось, а десь на 50—60 років раніше. У світлі загальної тенденції в скіфології подавлення скіфських пам'яток на Північному Кавказі і в Північному Причорномор'ї та обґрунтованого заниження С. В. Поліним та Г. Коссаком віку скіфських вістер до стріл разом з іншими категоріями скіфського інвентаря¹⁰, я переглядаю хронологію скіфських пам'яток Середнього Подністров'я. З західноподільськими комплексами зі старих розкопок ще треба розібратись, оскільки інвентар курганів розпорощено по різних музеях або втрачено. Що ж до нових правобережних дністровських пам'яток, то необхідно переглянути їх хронологію слідом за передатованими комплексами старшої жув'євської групи. Заниження віку цих об'єктів ґрунтується й на іншому колі джерел, що датуються за західними паралелями.

Найранішими закритими комплексами є впускні поховання в курганах поблизу с. Ленківці та Круглик¹¹. Наявність у сагайдачному наборі з Ленківців ромбоподібних вістер до стріл (рис. 3, 1, 2)¹² свідчить про ранній вік цього комплексу, що сягає за новими досить переконливими датами С. В. Поліна вглиб VII ст. до н. е., у крайньому випадку не пізніше середини цього сторіччя¹³. До складу набору з кургану № 1 поблизу с. Ленківці входить і така архаїчна річ, як дзеркало з центральною петлеподібною ручкою (рис. 3, 16). Дзеркала цього типу зустрічаються в Північному Причорномор'ї і комплексах передкелермеського часу (один лише приклад — курган Глинише), і келермеського, що за запропонованими С. В. Поліним датами для передкелермеського і келермеського — старшожув'євського періодів належать до VII ст. до н. е. з заходом і в VIII ст., і в перші десятиріччя VI ст. до н. е.¹⁴.

Для уточнення часу появи таких дзеркал у західних регіонах Скіфії і далі на заході важливою є знахідка дзеркала з центральною ручкою в одному з курганів в Мерішєлю (Північно-Східна Трансільванія). Комплекс знахідок з цього кургану за фібулою у вигляді беотійського щитка (тип Глазінау II) точно датується другою половиною — кінцем VII ст. до н. е. Наприклад, така

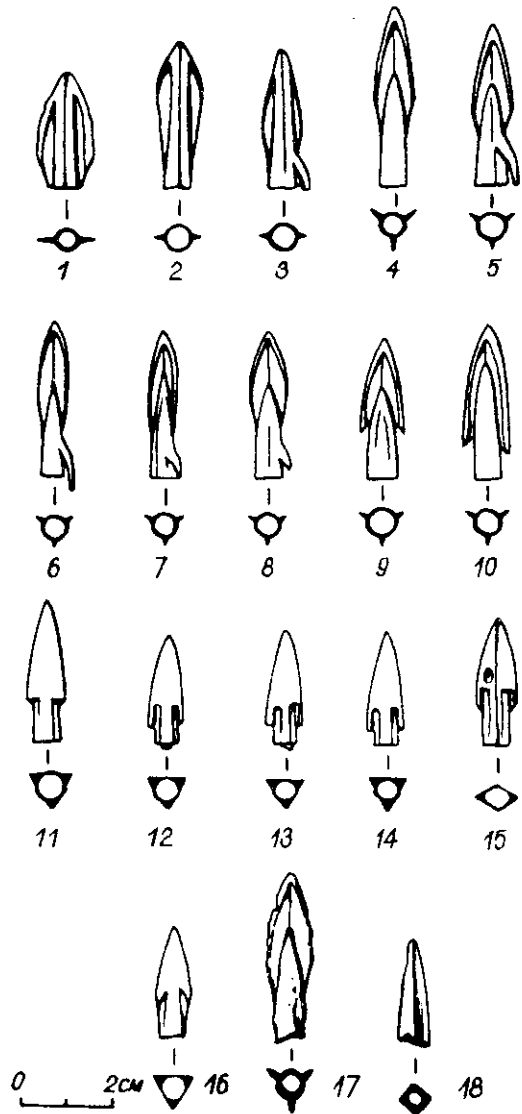

Рис. 4. Вістря до стріл з впускного поховання в кургані № 1 біля с. Круглик. 1—16 — бронза; 17 — залізо; 18 — кістка.

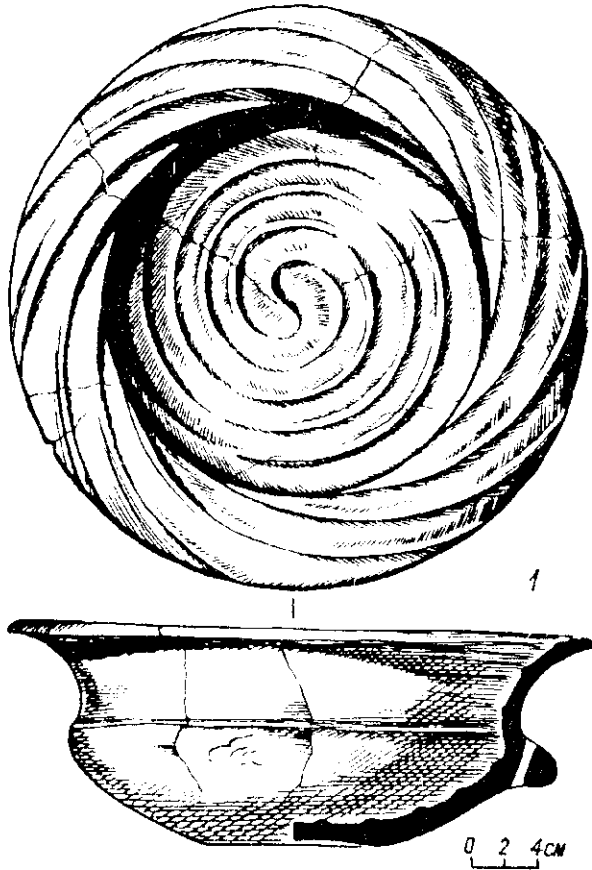

Рис. 5. Миска з впускного поховання в кургані № 1 поблизу с. Круглик.

фібула в Перахора походить з комплексу, що датується за ранньокорінфською керамікою та бронзовим поясним гарнітуром пізнім VII ст. до н. е., точніше часем після 620 р.¹⁵. Щоправда, серед вістер до стріл з Мерішелю нема ромбоподібних, як в Ленківцях, а ручка дзеркала не петлеподібна, а на стовпчиках. Певно, цей комплекс дещо молодший від ленківського, виходячи з чого можна впевнено віднести курган № 1 поблизу с. Ленківці до середини VII ст. до н. е. — початку другої його половини.

Перенесення дати впускного поховання в кургані № 1 поблизу с. Круглик з другої половини VI ст. в другу половину VII ст. до н. е. давно назріло. Вже тоді, коли було відкрито цей комплекс, він здавався мені досить архаїчним. Але серед 19 вістер до стріл старшожурівської — келермеської групи є невелике тригранне вістря з захованою втулкою (рис. 4,

16), яке я помилково віднесла до базисних, обережно датуючи поховання в Круглику серединою або другою половиною VI ст. до н. е.¹⁶.

З такою датою не погоджувався О. Вульпе. На його думку, чорноліскована миска цього кургану (рис. 5) за типом та формою, мотивами орнаменту (косі канелюри по широкому розгорнутому краю та канельована волота на дні) найхарактерніша для I—II хронологічних фаз могильних комплексів Феріджеле, в крайньому разі — для III його фази. Якщо час I—II фаз Феріджеле за новими переглянутими О. Вульпе датами належить до першої половини VII ст., то III фаза — до другої половини VII — першого десятиріччя VI ст. до н. е.¹⁷. Відповідно до останньої хронології келермесько-старшожурівських вістер до стріл, яка містить окремі знахідки невеликих вістер до стріл з захованою втулкою, як, наприклад, у Круглику¹⁸; і новими датами для Феріджеле, друга половина VII ст. до н. е. для поховання в Круглику не може викликати сумніву.

Таке визначення підтверджується ще однією знахідкою з цього ж кургану (рис. 6, 9). Це виклпаній (тобто витягнутий) з тонкого мідного листа казан, якому довго не вдавалося знайти аналогій серед західних, карпатських, старожитностей. Змінивши напрямок пошуків, я знайшла йому за рядом ознак (форма, невеликий піддон, загин по краю вінець, форма лапки для прикріплення дужки) більш-менш близьку аналогію в другій гробниці Реп'яховатої Могили, датованої спочатку другою половиною VI ст. до н. е.¹⁹. Цей казан повторно реконструйовано С. Я. Ольговським і віднесено до кавказьких імпортів²⁰. Щодо віку гробниці № 2 з Реп'яховатої Могили, то нині його впевнено подавнено і С. В. Полінім²¹, і Г. Коссаком²² приблизно на 100 років,

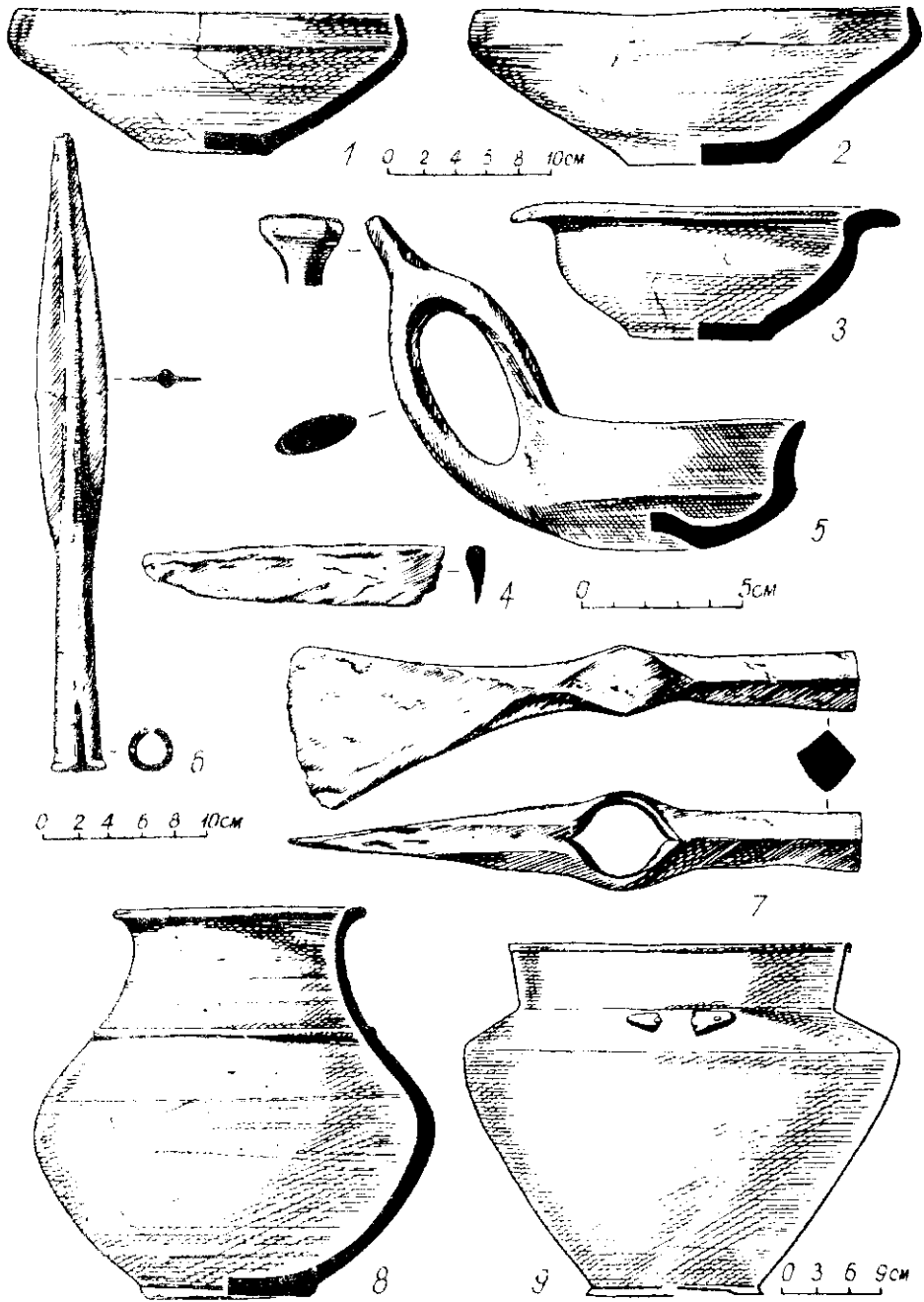

Рис. 6. Знахідки з впускного поховання в кургані № 1 поблизу с. Круглик.

тобто датовано другою половиною VII ст. до н. е. Приводом для цього слугував, у першу чергу, перегляд віку знайдених у цьому кургані грецької амфори та іонійського глечика.

Відзначу, що обидва розглянутих поховання — Круглик і Ленківці — впускні в давніші кургани. Про впускний характер ленківського поховання стало можливим говорити після розкопок в 1985 р. ще двох курганів поблизу с. Ленківці. Обидва вони були не скіфськими. Основні поховання в них належать до доби середньої бронзи, а впускне в кургані № 3 — сарматське. Аналіз польових спостережень 1985 р. та даних Г. І. Мелюкової про струк-

«АРХЕОЛОГІЯ», № 3, 1997 р. 63

туру насипу кургану № 1²³ дозволяє припустити тут наявність основного поховання, зруйнованого при спорудженні скіфського кенотафа.

У відповідності до нових низьких дат вістер до стріл автоматично переходять з VI ст. в останню чверть VII — самий початок VI ст. до н. е. поховальні комплекси з курганів поблизу с. Долиняни та Перебиківці²⁴. За всіма категоріями інвентаря — вістрями до стріл старшожурівсько-келермеського типів, стременоподібними вудилами, кістяними застібками сагайдака, бронзовими жертвними ножами, теслоподібною сокирою з виступами та іншими видами архаїчного скіфського озброєння — вони утворюють єдиний хронологічний ряд зі Старшою Могилою, Офірною, Реп'яховатою Могилою тощо, які С. В. Полін відносить до другої половини VII — перших десятиріч VI ст. до н. е.²⁵, а Г. Коссака деякі з них — і до ранішого часу, тобто до першої половини VII ст. до н. е.²⁶.

Не вдаючись зараз до питання уточнення дат вказаних пам'яток басейну Середнього Дністра, відзначу, що дещо нижчі дати Г. Коссака здаються мені надійно обгрунтованими. Та, повертаючись до скіфських пам'яток Середнього Дністра, зокрема до Долинян та Перебиківців, треба пам'ятати, що хронологічно вони йдуть за впускними похованнями в курганах поблизу с. Ленківці та Круглик, які важко датувати часом раніше середини VII ст. до н. е. Слід пам'ятати, що в складі круглицького комплексу знайдено кружалну сіроглиняну посудину, хоч і не грецьку, але зроблену не за місцевою, а певно, грецькою технологією (рис. 6, 8), а в Долинянах і Перебиківцях знайдено грецький імпорт, наприклад, сережки²⁷. Всі перелічені знахідки виступають перепону для віднесення Круглика та наступних за ним комплексів до першої половини VII ст. до н. е.

Примітки

¹ *Смирнова Г. И.* Новое в изучении археологических памятников северо-западной Скифии (западноподольская группа памятников) // *Культура Востока. Древность и раннее средневековье.* — Л., 1978. — С. 115; *Смирнова Г. И.* Курганы у с. Перебиковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре // *Тр. ГЭ.* — 1979. — С. 37.

² *Saliminski T.* Scytowie na zachodniem Podolu. — Lwow, 1936. — S. 5.

³ *Смирнова Г. И.* Курганный могильник раннескифского времени у села Долиняны // *АСГЭ.* — 1977. — Вып. 18. — Рис. 1, 2, 5, 7; *Смирнова Г. И.* Курганы у с. Перебиковцы... — Рис. 2, 3, 5, 11, 13, 14, 16.

⁴ *Смирнова Г. И.* Позднеголиградский могильник у с. Острица (Магалянская) на Буковине // *АСГЭ.* — 1973. — Вып. 15. — С. 7; *Крушельницкая Л. И.* Могильник конца бронзового века в Сопоте // *Sl. Arch.* — 1979. — XXVII, 2. — S. 291.

⁵ *Шовкопляс І. Г.* Курганный могильник передскіфського часу на Середньому Дністрі // *АП.* — 1952. — Т. IV. — С. 5; *Шовкопляс І. Г.* Середньодністровська експедиція 1949—1951 рр. // *АП.* — 1956. — Т. VI. — С. 34; *Шовкопляс І. Г., Максимов Є. В.* Дослідження курганного могильника передскіфського часу на Середньому Дністрі // *Археологія.* — 1952. — Т. VII. — С. 89.

⁶ *Смирнова Г. И.* О формировании позднечернолесской культуры на Среднем Днестре // *АСГЭ.* — 1984. — Вып. 25. — С. 55. — Рис. 10, 11.

⁷ *Тереножкин А. И.* Скифская культура // *МИА.* — 1971. — № 177.

⁸ *Петренко В. Г.* Задачи и тематика конференции // Там же. — С. 5.

⁹ *Смирнова Г. И.* О формировании... — С. 55.

¹⁰ *Полін С. В.* Хронологія ранньоскіфських пам'яток // *Археологія.* — 1987. — № 59. — С. 17; *Kossack G.* Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils // *Skythika.* — München, 1987. — S. 35—85.

¹¹ *Мелюкова А. И.* Памятники скифского времени на Среднем Днестре // *КСИИМК.* — 1953. — Вып. 51. — С. 60; *Смирнова Г. И.* Раскопки курганов у сел Круглик и Долиняны на Буковине // *АСГЭ.* — 1968. — Вып. 10. — С. 14.

¹² *Мелюкова А. И.* Вооружение скифов // *САИ.* — 1964. — Вып. Д1—4. — С. 18. — Табл. 1, 6, 1, 2.

¹³ *Полін С. В.* Вказ. праця. — С. 21, 22.

- ¹⁴ Там же.— С. 17—23.
- ¹⁵ *Marinescu G.* Die jungere Hallstattzeit in Nordostsiebenburgen // *Dacia*.— 1984.— Nouv. ser.— XXVIII.— S. 77, 78.— Рис. 10, 3, 4.
- ¹⁶ *Смирнова Г. И.* Раскопки курганов...— С. 17.— Рис. 3, 11.
- ¹⁷ *Vulpe A.* Chronologie der Ferigile—Gruppe // *Dacia*.— 1977.— Nouv. ser. XXI.— S. 85—90.
- ¹⁸ *Ильинская В. А., Мозолевский Б. Н., Тереножкин А. И.* Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов // *Скифия и Кавказ*.— К., 1980.— Рис. 14, 4.
- ¹⁹ Там же.— С. 63.
- ²⁰ *Ольговский С. Я.* Бронзовый казан з Реп'яховатої Могили з Черкащини // *Археологія*.— 1987.— № 58.— С. 78.— Рис. 1—3.
- ²¹ *Полін С. В.* Вказ. праця.— С. 26.
- ²² *Kossack G.* Op. cit.— S. 71—83.
- ²³ *Мелюкова А. И.* Памятники скифского...— С. 60.— Рис. 26.
- ²⁴ *Смирнова Г. И.* Курганный могильник...— С. 33.— Рис. 3, 4, 8; *Смирнова Г. И.* Курганы у с. Перебыковцы...— С. 39—60.— Рис. 7—10, 12, 15, 17.
- ²⁵ *Полін С. В.* Вказ. праця.— С. 23—29.— Табл. 1.
- ²⁶ *Kossack G.* Op. cit.— S. 71—83.
- ²⁷ *Смирнова Г. И.* Раскопки курганов...— Рис. 7, 4; *Смирнова Г. И.* Новое в изучении...— Рис. 9, 8.

Г. И. Смирнова

ОБ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЯХ В РАЗВИТИИ СРЕДНЕДНЕСТРОВСКОГО РЕГИОНА В VII в. до н. э.

Исследование курганов у с. Долняны и Перебыковцы на Днестре указывает на единство скифской культуры Западной Подолии и Буковины и демонстрирует близость с миром скифской культуры от Среднего Поднепровья до Алтая. Появившись в Поднестровье, скифская культура впитала некоторые элементы предшествующих чернолесской и голпградской культур, в частности, керамику, некоторые типы бытовых вещей и отдельные черты погребального обряда. Это придало культуре этого региона своеобразие, которое и отражает западноподольский вариант лесостепной скифской культуры.

В свете современной тенденции удревнения скифских архаических памятников пересмотрена датировка приднестровских скифских комплексов в сторону их удревнения на 50—60 лет, т. е. наиболее древние скифские памятники в этом регионе датируются второй половиной VII в. до н. э.

G. I. Smirnova

THE ETHNOCULTURAL SHIFT IN DEVELOPMENT OF THE MID-DNIESTER REGION IN THE 7th cent. B. C.

Examination of burial mounds near villages Dolinyany and Perebykovtsy on the banks of the Dniester proves unity of the Scythian culture in the western Podolia and Bukovina demonstrates similarity with the Scythian culture in the territory from the middle Dnieper to Altai. Having appeared in the Dniester territories, the Scythian culture imbibed certain elements of the previous Chernolesian and Goligradian cultures, in particular, pottery, some types of everyday-use items and certain features of the burial ceremony. That imparted uniqueness to the culture of the region which demonstrates the western Podolian variant of the forest-steppe Scythian culture.

Dating of the Dniester Scythian assemblages is revised in the light of the present-day tendency to make Scythian antiquities more ancient. Their age is determined to be older by 50—60 years. So, the most ancient Scythian monuments in this region are dated the second half of the 7th cent. B. C.